

■ Ἡρωες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως

Παπαφλέσσας* Ένας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Ἐπανάστασης

† 20ῆ Μαΐου 1825

Ἐθνεγέρτης καὶ Ἐθνομάρτυς

Ὁ Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δίκαιος ἢ Παπαφλέσσας ἦταν ἓνας ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἔναρξης τῆς Ἐθνεγερσίας. Ὁ ἄλλος ἦταν ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Καὶ οἱ δύο μὲ ἐντολὴ τῆς Ἀρχῆς –ὁ Παπαφλέσσας καὶ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου– ἦσαν στὴν Πελοπόννησο στὶς ἀρχὲς τοῦ 1821. Στὶς 26-29 Ἰανουαρίου ὁ Παπαφλέσσας συμμετέσχε στὴ σύσκεψη τῆς Βοστίτσας (Αἰγίου).

Μεταξὺ τῶν συμμετασχόντων ἦσαν οἱ Ἐπίσκοποι Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, Κερνίκης Προκόπιος, Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ὁ Αρχιμανδρίτης Ἀμβρόσιος Φραντζῆς καὶ οἱ προεστοὶ Ἀνδρέας Ζαΐμης, Ἀσημάκης Φωτήλας καὶ Ἀνδρέας Λόντος.

Ὁ Παπαφλέσσας μὲ τὸν γεμᾶτο πάθος λόγο του καὶ μὲ πολλὰς ἀβέβαιες ὑποσχέσεις καὶ διαβεβαιώσεις προσπάθησε νὰ πείσει τοὺς συμμετασχόντας στὴν σύσκεψη, ὅτι ἄμεσα ἔπρεπε νὰ ξεκινήσει ἡ Ἐπανάσταση.

Οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ προεστοὶ δὲν ἀποδέχθηκαν τὴν πρόταση τοῦ Παπαφλέσσα, γιατί ἡ ἐκτίμησή τους ἦταν, ὅτι δὲν ἦσαν στρατιωτικὰ ἔτοιμοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς κατακτητές. Τὸ πάθος πὺν ἐξέφρασε στὴν σύσκεψη ὁ Παπαφλέσσας με-

τριάσθηκε από την σύνεση του Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ. Ὅπως γράφεται στήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, «ὁ Γρηγόριος ἀπό τήν σύσκεψη τῆ Βοστίτσας ἔφυγε πικραμένος, διότι ἡ ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης πῆγαινε γιά ἀναβολή» καί ὄχι γιά τόν Μάρτιο τοῦ 1821.

Φεύγοντας ἐξοργισμένος, ἐφοβέρισε τοὺς προεστοὺς πῶς ἂν δέν συγκατανεύσουν στήν ἄμεση ἔναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκεῖνος, σύμφωνα μέ τήν ἐντολή τῆς «Σεβαστῆς Ἀρχῆς», θά μισθώσει 2.000 Μανιάτες καί θά ἀρχίσει τόν Ἀγῶνα, προσθέτοντας πῶς «κι' ὅποιον πιάσουν χωρὶς ὄπλα οἱ Τούρκοι θά τὸν θανατώσουν».

Εὐτυχῶς γιά τήν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, οἱ ἐκφρασθεῖσες ἐπιφυλάξεις στήν Βοστίτσα δέν επικράτησαν... Οἱ φλογεροὶ λόγοι τοῦ Ἀρχιμανδρίτη ξεσήκωσαν ἄμεσα τίς ἔτοιμες ἀπὸ χρόνια ἑλληνικὲς καρδιὲς νὰ δεχθοῦν τὸ μήνυμα τῆς ἐξεγέρσεως.

* * *

Ὁ Παπαφλέσσας γεννήθηκε στήν Πολιανὴ Μεσσηνίας τὸ 1788. Ἦταν ὁ ὑστερότοκος υἱός, ἀπὸ δεύτερο γάμο, τοῦ Δημητρίου Δικαίου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποκτήσει συνολικὰ 28 παιδιά. Τὸ βαπτιστικὸ του ὄνομα ἦταν Γεώργιος. Φοίτησε στήν Σχολὴ τῆς Δημητσάνας, τὴν ὁποία δέν τελείωσε. Τὸ 1816 ἐντάχθηκε στήν Ἀδελφότητα τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Βελανιδιάς στήν Καλαμάτα, ὅπου καί ἔλαβε τὸ ὄνομα Γρηγόριος. Ὁ δυναμισμὸς του καί ἡ δράση του κατὰ τῶν Τούρκων τὸν ὑποχρέωσαν νὰ καταφύγει στήν Ζάκυνθο καί μετὰ πῆγε στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καί μνήθηκε στήν Φιλικὴ Ἐταιρεία.

Στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπισκέφθηκε καί ἐτέθη στήν ὑπηρεσία τοῦ ἱερομάρτυρος Μητροπολίτου Δέρκων Γρηγορίου, μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς καί ἐθνικῆς προσωπικότητος, μνημένου ἐπίσης στήν Φιλικὴ Ἐταιρεία. Ὁ Μητροπολίτης τὸν χειροτόνησε Ἀρχιμανδρίτη καί τὸν παρότρυνε νὰ διευρύνει τίς γνώσεις του γιά νὰ γίνεи Μητροπολίτης. Ὁ Παπαφλέσσας ἐν μέρει ἄκουσε τὴν συμβουλή του, γιὰτὶ ἦταν παθιασμένος μέ τὴν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καί δέν εἶχε χρόνο νὰ διαθέσει γιά νὰ σπουδάσει. Ὁ Δέρκων ἀπαγχονίστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στίς 3 Ἰουνίου 1821, ἡμέρα πού τιμᾶται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἡ μνήμη του.

Ὁ ἐνθουσιασμὸς καί τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα τοῦ Παπα-

Ναυπλία, 1834, σελ. 248).

φλέσσα, οδήγησε σὲ επικίνδυνες καταστάσεις τὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία στὴν Μολδοβλαχία, ὅπου δραστηριοποιήθηκε μετὰ τὴν Πόλη καὶ χρειάστηκε νὰ τὸν ἐπιπλήξουν γιὰ τὴν ἀπρόσεκτη διαγωγή του (Ἰωάννου Φιλήμονος «Φιλικὴ Ἐταιρεία», ἐν

Στὴν Πελοπόννησο εἶχε τὴν ἀντίληψη νὰ εἶναι ὁ κατευθύνων τὸν ἀγῶνα καὶ δροῦσε ἀνταγωνιστικὰ πρὸς τὸν Γέρο τοῦ Μωριά. **Εἶναι** χαρακτηριστικό, ὅτι κάποια στιγμή φόρεσε καὶ αὐτὸς περικεφαλαία... **Ἐπίσης** τοῦ ἄρесе τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Β' Ἐθνοσυνέλευση στὸ Ἄστρος τὸν ἐξέλεξε Ὑπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ὁ Παπαφλέσσας εἶχε πολεμήσει στὰ Δερβενάκια ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνη, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐμφύλια διαμάχη βρέθηκε κοντὰ στοὺς Κωλέττη καὶ Μαυροκορδάτο καὶ ἀπέναντί του. **Ἔφτασε** νὰ τὸν ταπεινώσει, ζητώντας του νὰ ὑπογράψει δήλωση μετανοίας στὸν Κουντουριώτη, νὰ συντελέσει στὴν δολοφονία τοῦ υἱοῦ του Πάνου, «*νέου, γενναίου καὶ κατὰ πάντα φρονίμου ἀνδρός*», κατὰ τὴν μάχη τῶν ὑπ' αὐτὸν κυβερνητικῶν στρατευμάτων μὲ αὐτὰ τοῦ Στάϊκου καὶ τέλος νὰ τὸν φυλακίσει στὴν Ὑδρα μὲ ἄλλους ὄπλαρχηγούς...

* * *

Στις ἀρχὲς τοῦ 1825 ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση διέτρεχε μεγάλο κίνδυνο, ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν Ἱμπραήμ, ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τοῦ ἐμφύλιου σπαραγμοῦ. **Ὁ** αἰγύπτιος πολέμαρχος, μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ Νεόκαστρου (κάστρου τῆς Πύλου), γρήγορα ἔγινε κυρίαρχος σχεδὸν ὅλης τῆς Μεσσηνίας καὶ ἐτοιμαζόταν νὰ βαδίσει κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς, διοικητικοῦ κέντρου τῆς Ὄθωμανικῆς Πελοποννήσου, τὸ ὁποῖο κατεῖχαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὸ 1822.

Ἐνῶ τὰ ἐμφύλια πάθη βασίλευαν, στρατεύματα ὑπὸ τὸν Ἱμπραήμ εἰσέβαλαν καὶ σκορποῦσαν τὸν τρόμο καὶ τὸν θάνατο στὴν Πελοπόννησο. **Ἀρχιστράτηγος** ἀνέλαβε ἀντὶ τοῦ Κολοκοτρώνη ὁ... ναύαρχος Κουντουριώτης. **Ὁ** Κολοκοτρώνης ἀπὸ τὴν φυλακὴ δήλωσε εἰρωνικῶς: «*Τώρα ὁποῦ διωρίσθη ὁ κύρ Γ. Κουντουριώτης Ἀρχιστράτηγος... ἐπὶ τῶν κατὰ ξηρὰν στρατευμάτων καλὰ πᾶν τὰ πράγματα... Ἐν ἔτι λείπεται σωστικὸν ἐκ τοῦ προκειμένου μεγάλου κινδύνου, νὰ διορίσουν καὶ*

ἐμὲ (τὸν Κολοκοτρῶνη) Ναύαρχον ἐπὶ τοῦ Ἑλλ. Στόλου καὶ οὕτως ἐκεῖνοι μὲν διὰ ξηρᾶς, ἐγὼ δ' ἀπὸ θαλάσσης, καταστρέψωμεν τὸν Ἱμπραϊμὴν καὶ πάσας τὰς Τουρκικὰς δυνάμεις καὶ σώσωμεν τὴν Ἑλλάδα...» (Μιχ. Οἰκονόμου «Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας», Αθήναι, 1976, σελ. 499. Σημ. Ὁ Οἰκονόμου ὑπῆρξε γραμματέας τοῦ Κολοκοτρῶνη).

Στὸν ὑπὸ τὸν Κουντουριώτη στρατὸ χρήματα ὑπῆρχαν, διοίκηση καὶ σχέδιο δὲν ὑπῆρχαν. Ὁ Παπαφλέσσας ἔβλεπε τὴν κατάσταση, ὅπως καὶ ὁ λαός. Ὁ λαὸς ἐκδήλωσε τὴν ἀγανάκτηση του καὶ ὁ Παπαφλέσσας, ὁ ὁποῖος ἀσκοῦσε καθήκοντα Ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, διείδε τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε ἡ Ἐπανάσταση καὶ παρότι πολιτικὸς φίλος τοῦ Κουντουριώτη καὶ ἀντίπαλος τοῦ Κολοκοτρῶνη, εἰσηγήθηκε τὴν ἀπελευθέρωση τῶν φυλακισμένων στὴν Ὑδρα ὀπλαρχηγῶν καὶ κυρίως τοῦ Κολοκοτρῶνη. Ἦταν 18 Μαΐου τοῦ 1825. Σὺν τοῖς ἄλλοις, συναντοῦσε ἀπροθυμία νὰ συγκροτήσῃ ἓνα ἐπαρκές στράτευμα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Ἱμπραήμ.

Στὰ μέσα Μαΐου ἀποφάσισε νὰ ἀναλάβῃ δράση καὶ νὰ ἀντιπαρατεθεῖ ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἐχθρό, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀφυπνίσῃ τοὺς Ἕλληνες. Εἶχε ὅμως καὶ πολιτικὰ κίνητρα τὸ σχέδιό του. Ἦλπιζε ὅτι μὲ μιὰ νίκη κατὰ τοῦ Ἱμπραήμ, θὰ ἀποκτοῦσε δύναμη γιὰ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κυβέρνησι Κουντουριώτη καὶ νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησι ἐθνικῆς σωτηρίας. Μὲ λίγους ἄνδρες ἀναχώρησε ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ ἀφοῦ διέσχισε τὴν Πελοπόννησο κατέλαβε τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὄρους Μάλα στὸ Μανιάκι τῆς Μεσσηνίας, μία ὄρεινὴ περιοχὴ ποὺ «βλέπει» ὅλη τὴν περιοχὴ μέχρι τὸ Νεόκαστρο καὶ ἀπὸ ὅπου θὰ εἶχε καλύτερη ἐποπτεία τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Μιχαὴλ Οἰκονόμου, στὸ ἀναφερομέν βιβλίό του, ἔγραψε ὅτι ὁ Παπαφλέσσας εἶπε, πηγαίνοντας στὸ Μανιάκι νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ἱμπραήμ, μετὰ ἀπὸ δύο ἡμέρες, στίς 20 Μαΐου (2 Ἰουνίου μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο):

«Ἀπερχόμενος ἐγὼ εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα, πρῶτον δὲν θέλω εὔρεθῆ ἑδῶ νὰ τὸν ὑποδεχθῶ (τὸν Κολοκοτρῶνη), ἐντροπόμενος δι' ὅσα κατέπραξα κατ' αὐτοῦ. Δεύτερον ἐὰν κατορθώσω τί καὶ φανῶ τυχὸν νικητῆς, θὰ δύναμαι νὰ ἀντιβλέψω ὑπερηφάνως πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς λοιποὺς καὶ νὰ συναγωνισθῶ μετ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Πατρίδος. Ἄλλως ἐὰν πέρωται νὰ πέσω, τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖο χρέος μου πρὸς τὴν Πατρίδα, τὴν ὁποῖαν διὰ τῆς συμπράξεως μου εἰς τὴν καταδίωξιν καὶ φυ-

λάκισιν των, προφανῶς ἔβλαψα καὶ ἠδίκησα, ἀλλὰ νὰ πέσω κὰν ἐνδόξως πῶς, τουτέστιν μαχόμενος...» (Σελ. 515-516).

* * *

Ἡ μάχη ἄρχισε τὸ πρωῖ τῆς 20ῆς Μαΐου 1825. Ὁ Παπαφλέσσας ἔπεσε ἡρωϊκὰ μαχόμενος, ὕστερα ἀπὸ οὐκτάωρη σκληρὴ μάχη. **Γιὰ** τοὺς πεπειραμένους Αἰγύπτιους καὶ τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς τους δὲν ἦταν δύσκολο νὰ κάμψουν τὴν ἀντίσταση τῶν λιγοστῶν Ἑλλήνων, παρότι πολέμησαν μὲ ὑπέρμετρη γενναιότητα. **Εἰσέβαλαν** στὰ ταμπούρια τους καὶ τοὺς σκότωσαν σχεδὸν ὅλους, ἀνάμεσά τους καὶ τὸν Παπαφλέσσα. **Ἦταν** μιὰ ἄνιση μάχη ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς καὶ ἔφερε στὴν μνήμη πολλῶν τὴν Μάχη τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τὴν θυσία τῶν 300 τοῦ Λεωνίδα.

Μετὰ τὴν μάχη, ὁ Ἱμπραήμ ἀναζητήσε τὸν νεκρὸ Παπαφλέσσα. **Τοῦ** ἔφεραν ἓνα ἀκέφαλο πτώμα. **Διέταξε** νὰ βρεθεῖ καὶ ἡ κεφαλὴ του καὶ ἀφοῦ στερέωσαν ὀρθιο σὲ ἓνα κορμὸ δέντρου τὸ σῶμά του, τοῦ προσδέσαν καὶ τὸ κεφάλι, ὥστε νὰ παρέχει τὴν ἐντύπωση ζωντανοῦ ἀνθρώπου. **Τότε** ὁ Ἱμπραήμ, κατὰ τὸν Φωτάκο, τὸν κοίταξε ἄφωνος γιὰ λίγο, ἔκαμε μιὰ χειρονομία σεβασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ καὶ εἶπε: «**Ἀμαρτία** νὰ χαθεῖ τοιοῦτος πολέμαρχος... **Πράγματι** αὐτὸς ἦτο ἰκανὸς καὶ γενναῖος ἄνθρωπος. **Καλύτερα** νὰ ἐπαθαίναμεν ἄλλην τόσῃν ζημίαν, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐπιάναμεν ζωντανόν».

Στὸν Παπαφλέσσα καταλογίζονται πάθη ἀσίγαστα, ὅμως τὸ ὅτι ἦταν ὁ δημεγέρτης στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπανάστασης καὶ τὸ ὅτι θυσίασε τὴν ζωὴ του γιὰ τὴν Ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος τὸν κατατάσσουν ἀνάμεσα στὶς σπουδαιότερες προσωπικότητες τοῦ Ἀγῶνα.

*Γρηγορίου Ἀρχιμανδρίτου,
τοῦ ὑπὲρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος ἡμῶν
εὐκλεῶς ἀγωνισαμένου
ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἔθνους ἡμῶν ἀγῶσι,
καὶ ἡρωϊκῶς πεσόντος ἐν τῇ Μάχῃ τοῦ Μανιακίου
Αἰωνία ἡ μνήμη!*

* * *

Ανθολόγηση γνώμων

Ὁ Παπαφλέσσας ἦταν κληρικός, ἀλλὰ ἔδρασε κυρίως ὡς κοσμικός ἐπαναστάτης. **Οἱ** γνώμες γιὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν δράση του διαφέρουν.

Ἡ ιστορικός Κυριακὴ Μαμώνη, σὲ εἰσήγησή της στὸ Α΄ Διεθνὲς Συνέδριο Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (Σπάρτη 7-14 Σεπτεμβρίου 1975), μίλησε, μεταξὺ ἄλλων γιὰ τὸ πὼς εἶχαν χαρακτηρίσει τὸν Παπαφλέσσα καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες ἀρχηγούς τοῦ Ἀγῶνα, οἱ φιλέλληνες ἐθελοντές καὶ περιηγητές.

Ὁ φιλέλληνας C. M. Schrebian ἔγραψε γιὰ τὸν Παπαφλέσσα: «**Αὐτός** ὁ ἐξαιρετικὸς ἄνδρας ἦταν ἀνάμεσα στοὺς πρώτους ποὺ ξεσήκωσαν τὸν Μοριᾶ. **Ἦταν** τότε περίπου σαράντα χρόνων. **Εἶχε** χαρακτηριστικὰ ἀρχοντικά, μάτια φλογερά, σῶμα γεμᾶτο δύναμη καὶ ζωὴ καὶ χαρακτήρα ἀκέραιο. **Κάθε** του πράξη ὑποκινούσε ἕνα ἀγνὸς πατριωτισμὸς. **Τὸ** πνεῦμά του ἦταν περισσότερο καλλιεργημένο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων συναδέλφων του. **Μιὰ** μακριὰ κατάμαυρη γενειάδα τὸν ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς ἄλλους καπεταναίους».

Τῶν φιλελλήνων J. Emerson καὶ G. Pecchio μοιάζουν τὰ σχόλια γιὰ τὸν Παπαφλέσσα. **Τὸν** θεωροῦν «**παράξενο, κρᾶμα** ἀπὸ ἀγνὲς πατριωτικὲς παρορμήσεις καὶ πάθη ἀνθρώπινα», ὁ δὲ W. H. Humphrey εἶναι ἀποφθεγματικὸς: «**Ἕνας** τολμηρὸς καὶ ραδιοὔργος παπᾶς».

Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου «Σάμουελ Χάου: Ἡμερολόγιο ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα – 1825 – 1829» (Ἐκδ. Βιβλ. Καραβία, 1971), ὁ Ὀδυσσεὺς Δημητρακόπουλος, ποὺ ἔγραψε τὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου-ἡμερολογίου τοῦ μεγάλου φιλέλληνοῦ ἱατροῦ, σημειώνει ὅτι ὁ Χάου στίς 16 Ἰουνίου 1825, ἕνα μῆνα περίπου μετὰ ἀπὸ τὴν θυσία στὸ Μανιάκι, σημείωσε γιὰ τὸν Παπαφλέσσα: «**Ἦταν** ἕνας ἄνθρωπος δίχως ἀρχὲς δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀλλὰ ἔχει τὴν ἐξαγοραστικὴ (redeeming) ιδιότητα ἑνὸς ἐγκαταλελειμμένου στρατιώτη καὶ χύνοντας τὸ αἷμά του γιὰ τὴν πατρίδα ἔκανε τὴν μεγαλύτερη ἐξιλέωση στὴν δύναμη. **Ὁ** Θεὸς νὰ ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴ του καὶ νὰ στείλῃ στὴν Ελλάδα περισσότερους στρατιῶτες, τόσο γενναίους καὶ δραστήριους, ὅπως ἦταν ἐτοῦτος».

Ο ἐξαιρέτος ιστορικός Τάσος Άθ. Γριτσόπουλος, στὸ σπουδαῖο ἔργο του «Ιστορικὰ μελετήματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» (Τόμοι Α΄ καὶ Β΄, Ἀθῆναι, 2007) ἀφιερώνει ἕνα ὑποκεφάλαιο γιὰ τὶς γνῶμες Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν καὶ ιστορικῶν γιὰ τὸν Παπαφλέσσα.

Γράφει μεταξύ ἄλλων ὅτι ὁ Ν. Σπηλιάδης ἔγραψε γιὰ τὸν Παπαφλέσσα, μετὰ τὴν θυσία του στὸ Μανιάκι: **«Ἡ Πατρὶς θρηνεῖ διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιμανδρίτου Δικαίου καὶ πολλῶν ἀνδρείων Πελοποννησίων, οἵτινες ἐπολέμησαν ἡρωϊκῶς πρὸς τὸν Ἱμπραῆμ καὶ ἔπεσον ὁμοῦ μὲ τὸν ἀτρόμητον ἀρχηγόν των».**

Ο πρωτοσύγκελλος τῆς Ἐπισκοπῆς Χριστιανουπόλεως Ἀμβρόσιος Φραντζῆς, ἐκ τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τῶν ιστορικῶν τοῦ 1821, ἐπειδὴ μαζί μὲ τὸν Κολοκοτρῶνη καὶ τοὺς ἄλλους ὄπλαρχηγούς, τὸν εἶχε κατατρέξει ὁ Παπαφλέσσας δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀντικειμενικὸς στὴν κρίση του. Ἐγραψε γι' αὐτόν: **«...Ὅτε εἶδεν ὁ Γρ. Δίκαιος, ὅτι οἱ ἐν Ὑδρᾷ ἀπελευθεροῦνται καὶ γνωρίζων, ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῆς οἰκειίας του συνειδήσεως, ὅσῃν εἶχεν ἐνοχὴν εἰς τὴν γενομένην καταδρομὴν κατ' αὐτῶν, ἐξαιρέτως δὲ κατὰ τοῦ Ἀ. Ζαΐμη, τῶν Δεληγιανναίων καὶ τοῦ Ἀ. Λόντου... ἔσπευσεν νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ λάβῃ τὴν ἄδειαν διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Ἱμπραῆμ, μὲ τοιαύτην ἀπόφασιν, ὥστε ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ νικητῆς, ἢ νὰ φονευθῇ ὑπὲρ Πατρίδος μαχόμενος, διὰ νὰ ἀποπλύνῃ τὸν ρύπον ὄλων ἐκείνων δι' ὅσα κατελαλεῖτο...».**

Ο ἰατρὸς Ἀναστάσιος Γούδας, στὴν μελέτη του «Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν» (Ἀθῆναι, Τύποις Χ. Ν. Φιλαδελφῆως, 1872), σημειώνει ὅτι οἱ Κολοκοτρῶνης καὶ Παπαφλέσσας στὴν ἔναρξη τοῦ Ἀγῶνα ἦσαν ἀγαπημένοι καὶ συνεργάζονταν στενά. **Κ**αὶ ὡς ἐπιχείρημα ἀναφέρει τὴν ἀπὸ κοινοῦ Διακήρυξή τους πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρκαδίας. **Γ**ράφουν μεταξύ ἄλλων:

«Ἀδελφοὶ κάτοικοι τῆς Ἀρκαδίας! Ἡ ὥρα ἔφτασε, τὸ στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἐλευθερίας ἠνοιχθή. Ἐὰ πάντα εἶναι ἐδικὰ μας καὶ ὁ Θεὸς τοῦ παντός μεθ' ἡμῶν ἔσεται. Μὴ πτοηθῆτε εἰς τὸ παραμικρόν. Σεῖς εἴσθε ἀτρόμητοι καὶ τῶν προγόνων μας ἀπόγονοι. Γενικῶς ὄπλισθῆτε μὲ ἀνοικτὰ μπαϊράκια καὶ τρέξατε

ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν φθάνομεν καὶ ἡμεῖς μὲ 10.000 στρατεύματα. Σεῖς ἀσφαλίσατε τοὺς Ἀρκαδίους Τούρκους καὶ μίαν ὥραν ἀρχύτερα ὡς λέοντες νὰ τοὺς ξεσχίσετε καὶ νὰ τοὺς στείλετε εἰς τὰ τάρταρα τοῦ Ἄδου. Μὴν καταδεχθῆτε νὰ σᾱς κατηγορήσῃ ὁ κόσμος καὶ ἡ ἱστορία, ἀλλὰ νὰ ἀπαθανατίσετε τὰ ὀνόματά σας καὶ νὰ διαμείνητε αἰωνίως εἰς τὴν ἀθάνατον δόξαν...

23 Μαρτίου 1821, πρῶτον ἔτος τῆς Ἐλευθερίας,

Καλαμάτα,

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης – Ἀρχιμ. Γρηγόριος Δικαῖος».

(*) Πηγές: <https://el.wikipedia.org>, <https://www.sansimera.gr> καὶ <https://christianvivliografia.wordpress.com> • Ἐπιμέλ. ἡμετ.